

בן שיחו שבאחזניו הוא מגלגל את סיפורו.

עד כאן, בעיקר, זיכרון הקריאה הראשונה, אבל רק בקריאה השנייה מתברר עד כמה זהו סיפור מורכב בהרבה, המעביר תחת שבט ביקורתו את המיתוסים המכוננים של תרבות המערב, מהנצרות ועד האקזיסטנציאליזם לאחר מלחמת העולם השנייה. על כל אלה לא ארחיב את הדיבור, אלא אנסה לפענח את פשר החידה המוצגת כבר בעמודים הראשונים. בפגישה עם הזר באמסטרדם מציג עצמו ז'אן בטיסט קלמנס (אין זה שמו האמיתי) ואומר: "אם מעניין אותך לדעת, לפני שהגעתי הנה הייתי עורך דין. עכשיו אני שופט מתוודה". מהו, אפוא, אותו "שופט מתוודה"? צירוף שהוא מעין תרתי דסתרי שהמספר לא מזוהה לפרשו: "יש לי פשוט מקצוע כפול. כבר אמרתי לך, אני שופט מתוודה". בהמשך הוא חוזר ואומר לבן שיחו: "מהו שופט מתוודה? אה! עוררתי את סקרנותך עם הסיפור הזה. אני יכול להסביר עצמי ביתר בהירות, אבל קודם אני צריך להציג בפניך כמה עובדות שיקלו עליך להבין את הסיפור שלי".

היהדות יוצאת מארון הספרים היהודי

הצגת הכנסייה בחוף הכנרת, דקירת שישה צועדים במצעד הגאווה בירושלים, שרפת הבית הפלסטיני על יושביו בכפר דומא, ומן הסתם עד פרסום הרברים יהיו, לא עלינו, אירועים נוספים, הם ביטוי נוסף ליציאת היהדות הקמאית מארון הספרים היהודי. אין זו היהדות בהא הידיעה, אבל אין זו גם יהדות השוליים בלבד. זו יהדות קנאית שיש לה שורשים עמוקים במקרא, במשנה, בתלמוד ובדברי רבנים בימינו. ישי שליסל שדקר שישה במצעד בירושלים, חשב בוודאי שהוא מקדש שם שמים רבים ועושה כמעשה פנחס (שדקר למוות את זמרי בן סלוא ואת המואבית כחבי בת צור) ושאלוהים נתן לו על כך את "בריתי שלום" (במדבר כה). גם מציתי הכנסייה שריססו על קירותיה את הכתוב ו"האליילים כרות ייכרתון" (תפילת "עלינו לשבח", בסידור), חשבו שהם עושים את רצון בוראם. וכן מרססי הכתובת "יחי המלך המשיח!" בכפר דומא. אם כך נראה המשיח שלהם, אבוי לנו. יהדות חשוכה זו יוצאת עתה מארון הספרים היהודי ומאימת על כולנו.

"כמה עובדות" אלה הן רוב רובה של הנובלה (עמודים 17-91) אשר בסופם חוזר המספר אל "השופט-המתוודה". אם לקצר, אומר כי טעות היא לחשוב שלאחר אותו אירוע על הגשר משתנה קלמנס והופך לאיש אחר. כלל לא. כשהוא נפרד מהמאוזן שלו בתום אחת הפגישות ביניהם באמסטרדם הוא אומר לו: "אני נפרד ממך על ידי הגשר. לעולם איני חוצה גשר בלילה. נדד שנדרתי. אחרי הכל, תאר לעצמך שמישהו ישליך עצמו למים. ואז אחת מהשתיים: או שתקפץ אחריו כדי להציל אותו, ובעונה קרה זו אתה מסתכן בגרוע מכל. או שתפקיד אותו" (עמ' 15). הלקח של קלמנס מאירוע ההתאבדות איננו כי יש להציל את הזולת בכל מחיר, אלא להימנע מחציית גשרים בלילה. קלמנס איננו אלטרואיסט וגם לא אגואיסט. הוא "כל-אדם" מודרני שסימן ההכר שלו הוא כפל פנים. "כזהו האדם אדוני היקר. יש לו שתי פנים: הוא אינו יכול לאהוב מבלי לאהוב את עצמו" (עמ' 28). זוהי אחת ממסקנותיו של המספר ושל המחבר, שאיננו חותר לאיזה אידיאל מודם יותר. (באמסטרדם, למשל, הוא משמש גם עורך דין לסוחרים

תמיד מאוחר מדי

"הוי נערה, השליכי עצמך עוד פעם למים, כדי שבפעם השנייה תהיה לי הזדמנות להציל את שנינו. ברררר... המים קרים כל כך! אבל אין מה לדאוג! מאוחר מדי, עכשיו, תמיד יהיה מאוחר מדי. למולנו" (עמ' 104)

תרגום חדש של הנפילה מאת אלבר קאמי ביד עמנואל פינטו (תרגום קודם מאת צבי ארד הופיע ב-1959) ומהדורה חדשה של הספר (הספריה החדשה, עורך מנחם פרי, הקיבוץ המאוחד 2014, 104 עמ') הם הזדמנות לקריאה חוזרת שאינה דומה לקריאה ראשונה. זיכרון הקריאה ההיא מובלט על גב הספר גם במהדורה זו: "עם נפילתה של האישה האלמונית אל נהר הסן מתחילה גם נפילתו של ז'אן בטיסט קלמנס, אולי הדמות העמוקה ביותר שיצר אלבר קאמי, הנופל מרקיע העדן אל תחתית השאול. מאוחר הפסגות של פאריז למקום הנמוך ביותר באירופה, בר מלחים

בתמונות גנובות ומחזיק אחת כזאת בעצמו. תמונה בשם "השופטים הישירים" מאת הצייר ואן אייק, שם לגמרי לא מקרי כפי שנראה). ובכל זאת: מדוע בעקבות אירוע הנפילה מהגשר בפריז, נופל עוד יותר הגיבור-המספר אשר אינו חסר רגשות אשם מייסרים? כאן צריך להבין יותר את נסיבות נפילתו של קלמנס. הנפילה שלו היא כמו הנפילה של לוציפר בפרשנות הנוצרית או של הילל בן-שחר בישיעיהו ("איך נפלת משמים הילל בן-שחר, ואתה אמרת בלבך השמים אעלה, מעל לכוכבי אל ארים כסאי, ארמה לעלין"; יד יב"טו); זו נפילה מחמת חטא הגאווה. ולא סתם גאווה, אלא גאווה מוסרית. קלמנס שלפני הנפילה מתהדר במעלותיו המוסריות: "התמחיתי במטרות נעלות. הייתי מגן יתומים ואלמנות. בחיי, היה אפשר לחשוב שהצדק נכנס אתי למיטה כל לילה" (עמ' 17). אבל כשהיה צריך, בלילה על הגשר, לעמוד במבחן המעשה, התברר לו עד כמה חלול וריק המוסר שלו, כמו אצל מרבית האנשים בשעת מבחן. אלא שזה גם לא סיפור של חטא ועונש. קלמנס מסרב להישפט ובכך לסיים את הפרשה. עוד בהיותו עורך דין לוחם צדק בפריז, חש "בחז כלפי השופטים". התחושה שאתה צודק, הוא אומר, היא מנוף רב עוצמה המסייע לנו להישאר זקופים. הוא יודע כי לא מעט "פשעים" בוצעו רק מפני שמי שביצעו אותם לא יכלו לסבול את היותם אשמים". הוא מספר על תעשיין אחד ממכריו, שהיה נשוי לאשה מושלמת ולמרות זאת בגד בה, משום שלא היה יכול לקבל או לתת

חיים: "הנפילה מתרחשת תמיד עם שחר", הוא אומר. אבל גם זו עדיין איננה התחנה האחרונה. "שופט מתוודה" הוא, אכן, בעל כפל פנים נוסף: מצד אחד, זו הודאה בחטא המאפשרת לו להאשים אחרים; מצד שני זה הוא גם שלב בתשובה, אמצעי להשגת מחילה, שאליה בעצם הוא שואף. הרמב"ם כותב ב"הלכות תשובה" כי תשובה גמורה מתרחשת כאשר נקריה לאדם בשנית אותה סיטואציה שבה חטא, ועתה הוא עומד בניסיון. (בלשונו שלו: "איזו היא תשובה גמורה? שבא לידו דבר שעבר בו, ואפשר בידו לעשותו [להתנסות בו שוב] ופירש ולא עשה [ופירש ולא עבר העברה], מפני התשובה"). קלמנס חותר עתה לתשובה שכזו. הוא מבקש לשחזר באמצעות בן שיחו את האירוע על הגשר. לאחר שמתברר לו כי בן שיחו גם הוא עורך דין ("ידעתי שקורצנו מאותו חומר"), הוא מבקש ממנו: "ספר לי אפוא, אני מבקש, מה שקרה לך ערב אחד על גדות הסן ואיך הצלחת לא לסכן אף פעם את חיך. בטא אתה בעצמך את המילים שזה שנים אינן חדלות להדהר בלילות, וסוף סוף אומר מפיך: הוי נערה, השליכי עצמך עוד פעם למים, כדי שבפעם השנייה תהיה לי הזדמנות להציל את שנינו" (עמ' 104).

פסקה זו חותמת כמעט את הרומן. ארבע השורות שאחריה בסך הכל הופכות אותה על פיה: "הא איזה חוסר זהירות! תאר לך שיתפסו אותנו במילה? יהיה צריך לקפוץ. ברדד!... המים קרים כל כך! אבל אין מה לדאוג! מאוחר מדי, עכשיו, תמיד יהיה מאוחר מדי. למזלנו!" זו גאונותו של קאמי. תמיד דיאלקטי, תמיד דבר והיפוכו. כי כאלה הם החיים. תשובה גמורה איננה באמת אפשרית, ועל ספה הוא חחר בו.

הנבואה (פְּרָא־רִי־צ'ִיסְטָבָה) של איליה רפין

קובץ הסיפורים של תמר גטר *דוגמקה* (הוצאת רסלינג 2014) הוא הראשון שהופיע בסדרת 'מעבדה' המוקדשת לפרוזה מקורית ניסיונית. סמוך להופעתו כתבתי עליו רשימה שלא נשלמה ופרסומה נדחה. בעיקר משום שלא הייתי בטוח כי הצלחתי לפענח את סיפוריה באופן משביע רצון. בינתיים חלף זמן והיא קצת נשתכחה ממני. מה שעורר בי שוב את העניין בה, הוא ספר אחר **לב טולסטוי - הבריחה מגן עדן** (מאת פאוול בסינסקי, מרוסית: ליוה צ'רנובסקי, הוצאת שוקן 2015) שאני קורא בו עתה. על עטיפת הספר מופיע ציור משנת 1904 של לב טולסטוי ואשתו סופיה אנדרייבנה, מסביבם לשולחן חדר האוכל בביתם, מעשה ידיו של הצייר הגדול איליה רפין, שגם צייר דיוקנאות נפלאים של טולסטוי המעמיקים לחדור לאישיותו. רפין וציורו המפורסם "תשובת הקוזקים לסולטן מוחמד הרביעי" הוא גם גיבור הסיפור הארוך של גטר 'אפטר לאפטר' ב*דוגמקה*. תמר גטר נודעה כציירת חשובה עוד לפני היותה סופרת, ובסיפורה על רפין (וכן בסיפור ארוך אחר, קודם לו 'הלב הולך מהסוכר אל הקפה') היא מעלה, לדעת, סוגיות מעניינות מתחום האמנות. העניין ברפין ובציורו גרמו לי אפוא לחזור לרשימה ההיא, שאנסה הפעם להשלימה.

בדברים הכתובים על גב ספרה של גטר מצוין הקשר שלהם לציור: "הגיח הכתיבה של גטר הוא מרחבי ותמוני, והוא יונק באופן עמוק מצורות הקומפוזיציה של ציוריה". ובאמת, בשני הסיפורים הארוכים (ולא רק בהם, אולם אליהם בלבד אתייחס) 'הלב הולך מהסוכר אל הקפה' (29 קטעים) ו'אפטר לאפטר' (22 קטעים), אפשר לראות הקשרים - עקיפים בראשון, וישירים בשני - לאמנות הציור במובנה הרחב ביותר. על דרך ההכללה הגורפת אפשר לומר כי הסיפור הראשון עוסק באיתורו של חלל מופשט, ואילו השני - באיתורו של אירוע היסטורי ריאליסטי.

הסיפור הראשון עוסק במאמציו של המספר, אדם בשם ריכטר, לשחזר את מקומו וגלגולו של חדר בבניין שכבר אינו קיים. מדובר בחדר שינה של הזוג ק' (בלי או עם קשר לקפקא?) שדירתם שכנה מתחת לדירת בעלי הבית. גם הזוג ק' וגם בעלי הבית, כבר אינם בין החיים. הבעלים תלה את עצמו ואילו

לעצמו "תעודת יושר". וכאשר "לא יכול היה לסבול עוד את אשמתו, הרג אותה" (עמ' 18). קלמנס מבקש להישאר זקוף. בהקשר זה צודקים הדברים הכתובים בגב הספר: "קאמי מותח כאן ביקורת על חוגי האינטלקטואלים בצורת הששים תמיד להאשים, לשפוט ולקשור אל עמוד הקלון את מי שהיו רק אתמול חבריהם. רמז עבה לז'אן פול סרטור וחבורתו, שתקפו את קאמי בארסיות על התנערותו מן הקומוניזם הסטליניסטי". קלמנס אינו מוכן להכיר ביתרון המוסרי של השופטים. הוא מוכן להיענש אבל לא להישפט. "השאלה היא בעיקר איך לחמוק ממשפט. אני לא אומר לחמוק מעונש. משום שעונש ללא משפט הוא נסבל" (עמ' 56). השופטים בעיניו הם גם נאשמים: "הם בעיקר שופטים, שופטים בשמו (של ישו, ע"ל). הוא עצמו פנה אל החוטאת בדברי רוך, אמר לה 'אני איני מרשיע אותך'; ואילו הם בשלהם, הם מרשיעים, אינם מוחלים לאיש. 'בשם אדוננו. אדוננו לא ביקש את כל זה'. הצביעות, לא רק הנוצרית, אלא גם זו ההומניסטית הנאורה מדברת על חסד וחמלה אבל מרשיעה בכל חומר הדין. 'אי אפשר לומר שאין יותר רחמים; לא, אלוהים אדירים, אנחנו לא מפסיקים לדבר על רחמים. פשוט הפסקנו לגמרי לזכות. החפות מתה, והשופטים רחשים בהמוניהם על גופתה" (עמ' 81).

"שופט מתוודה" איננו שופט מורם מעם שלא דבק בו רכב. להפך, הוא שופט שכבר חטא ורק כך זכותו לדון את האחרים. (בנוסח הממרה התלמודית "אל תדון את חברך עד שלא תגיע למקומו"). כדי להסביר סוף סוף מהו "שופט מתוודה", מזמין המספר את בן שיחו לביתו. גם בפעם זו אין הוא מגיע היישר למטרתו, אלא תוך סטיות גדולות מהסיפור, סטיות שהן אולי מפסגתו של הרומן. אחת מהן - מספרת כיצד נעשה "אפיפיון של האסירים" - משל מופתי על האופן שבו "נולדות אימפריות וכנסיות תחת שמש המוות" (עמ' 90). אבל אני מדלג גם עליהן בחתייתי אל העיקר. כאמור, שאיפתו של קלמנס היא לחמוק ממשפט והוא הוגה לשם כך "פתרון גאוני":

"לכן, היה עלי למצוא דרך להחיל את המשפט על כולם, כדי להקל את הנטל שעל כתפי שלי. גיליתי שכדי לנצח את האדונים עם השוט, אנחנו צריכים לחשוב הפוך, כמו קופרניקוס בשעתו. מאחר שאינך יכול להרשיע את האחרים מבלי שתתן ומיד תשפוט את עצמך, עליך להאשים קודם כל את עצמך, ואז תהיה לך הזכות לשפוט את האחרים. מאחר שכל שופט סופו להתחרט ביום מן הימים, צריך להתחיל מהסוף, דהיינו קודם כל לעסוק בהתוודות, להיות בעל תשובה, ורק אז להפוך לשופט" (עמ' 97).

אין זה סתם תרגיל, אלא מהלך שמטרתו לומר שאין לפנינו חלוקה בינארית של שחור מול לבן, נאשמים מול שופטים, חוטאים מול טהורים, אלא כל אדם הוא בעל "כפל פנים" (בנוסח "כל הפוסל במומו פוסל" ו"קשות עצמן תחילה"). בפגישות עם בן שיחו מבקש קלמנס להשיג עוד משהו: הוא אינו מאשים את עצמו בצורה גסה, בחבטות של "אשמנו בגדנו" על החזה. מטרתו אחרת: "אני מנווט בגמישות, מוסיף עוד ועוד גוונים, ומתאים ככל הניתן את הנאום שלי למאזין. מערבב מה שנוגע לי עצמי עם מה שנוגע לאחרים. בוחר במכנה משותף. בחולשות שכולנו חולקים. בקיצור באדם הממוצע כפי שהוא מתגלה בי ובכל השאר. מכל אלה אני יוצר דיוקן שדומה לכולם ולאף אחד. כשמסתיימת העבודה, כמו הערב, אני מראה אותו בצער רב: 'אבוי, הנה מי שאני'. התביעה סיימה את נאומו. אלא שבר בבו, הדיוקן שאני מציג לבני דודי הופך ל*מְרָאָה*" (עמ' 99-98). כך הוא יכול להטיח בפני שומעיו את האמיתות של חייהם. כולם באותה קלחת, אבל יש לו עדיפות עליהם, עדיפות שנותנת לו את זכות הדיבור: "ככל שאני מרבה להאשים את עצמי, יותר יש לי זכות לשפוט אתכם". בתור שכזה הוא מרגיש כאלוהים: "איזה שיכרון הוא להרגיש אלוהים. אני מושל על הכס בכיפת הרקיע של הולנד, ומביט איך עולים אלי המוני נשפטים ביום הדין" (עמ' 101). "שופט מתוודה", אם כן, הוא מלאך אלוהים שנפל (הילל בן-שחר, או לוציפר), שהנפילה היא לו דרך